
HAGYOMÁNY

EGY TRUBADÚRDAL ÉS NÉPZENEI EMLÉKEI

BODOR ANIKÓ

A véletlen hívta fel a figyelmemet pár évvel ezelőtt egy középkori trubadúrének és egy moldvai esti imádság dallamának feltűnő hasonlóságára. A *Reis glorios c.* trubadúréneket egy svéd lemezgyártó vállalat adta ki a müncheni *Studio der frühen Musik* előadásában¹, a moldvai esti imádságot a Fényes nap immár elnyugodott kezdettel egy 1964-ben megjelent magyar népzenelemezen² hallottam.

Sokáig nem tudtam mit kezdeni a „felfedezéssel”, mert valószínűtlennek tűnt, hogy egy XII—XIII. századi trubadúrdallam napjainkban is hallható legyen, és éppen magyar nyelvterületen. Igaz, az utókorra maradt középkori képzőművészet „kézzelfoghatóbb” termékeivel szemben nem kételkedünk ennyire. Az ásatások, régészeti kutatások folyamán napvilágra került építészeti maradványok, szobák francia hatást mutató arculata senkit sem hökkent meg, mert természetesen tartjuk, hogy az európai művészet fejlődésében élenjáró francia területek szellemi áramlatai már akkor is eljutottak hozzánk. Az európai haladás szempontjából provinciának tekinthető vidékek is részt vettek a művészeti áramlatok vérkeringésében, ha nem is a főütőér szerepében. A „vezető szerep” a zenére is érvényes. Később, a magyar népzene-kutatásban e téren elért eredményekkel részben megismerkedve, rádöbbsentem, hogy a véletlennek hitt hasonlóságnak alapja is lehet.

A magyar balladák műfajának kialakulását Vargyas³ összehasonlító eredmények alapján az Anjou-korra teszi. Az Anjou-dinasztia uralmának ideje (1308—1387) nem esik messze időben az említett trubadúrének keletkezésétől. Szerzője, Guiraut de Bornelh neve mellett 1138 és 1215 megkérdőjelezett évszámok állnak. Mint a francia szöíőművelés is, a francia balladák legkésőbb a XV. század végéig, de már a XII. századtól kezdve kerülhettek a magyarokhoz, ahogy a kutatások feltételezik. Miért ne kerülhetett volna át akkor a trubadúrdallam is vala-

¹ Musik och instrument fran medeltid och renässans (Középkori és reneszánsz zene és hangszerek) Riks LPED 1—2 stereo 1970 I A 1. sz.

² Hungarian Folk Music B old. 17. sz.

³ Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? *Néprajzi értesítő*, 1961, 5—19. 1.

milyen úton-módon? A középkori lovagműveltség nemzetközinek nevezhető: a hűbéri udvarokban Európa-szerte a kor divatjának megfelelő zene szólt. Nemzeti jelleg, népi és nem népi akkor még nem tűnnek sarkalatos kérdéseknek.

Az egyházi népénekekkel kimutatott dallamkapcsolatok a népzében még ennél is messzibb múltba vezetnek: a gregorián dallamkincshez. Sok esetben kimutatható ma is énekelt dalokban gregorián dallamképzési elv. Ilyen dallamok lehetnek hordozói világi és vallásos jellegű szövegeknek egyaránt. A dallamfunkciók bizonyos fokú keveredése a népzében is megfigyelhető, akár csak a műzene történetében. Balladáink sokszor kölcsönöznek egyházi használatú dallamokat, de a népzének egyéb területein is találkozunk velük (a szokásdalokban természetesen). A „kölcsönzés” nem tudatos.⁴ Ugyanakkor valószínű, a gregorián ének is egy szélesebb zenei hagyomány szerves része. Mint tudjuk, I. Gergely pápa (590—604) csupán egységesítette és legalizálta a római katolikus egyházban már használatos énekeket.

A tudományos kutatások ilyen bátorító eredményei egy részének ismeretében érdemesnek ígérkezett a trubadúrdallam és a moldvai esti ima véletlennek látszó hasonlóságának „utánanézni”. Az adatkeresés során igen sokféle anyagra bukkantam mind szöveg, mind dallam tekintetében. A rendelkezésre álló irodalmon kívül igyekeztem a vidékünkön fellelhető idevágó anyagot is figyelembe venni, amennyire ezt a zentai gyűjtők eddigi eredményei és a téma kapcsán nyújtott segítsége lehetővé tette. A segítségért ezúton mondok köszönetet.

Akadnak példák, melyek csak a dallam szempontjából vágnak ide, és fordítva: olyanok, melyek csak szövegrokonságot mutatnak. Valamennyit áttekinthető táblázatban közölni lehetetlen volna. Ezért egy külön táblázat a trubadúrdallam közelebbi és távolabbi rokonságának főbb pontjait érzékelteti, a többi idevágó példát pedig egyenként közlöm.

*

A *Reis glorios c.* trubadúrdal Guiraut de Bornelh (1138?—1215?) ún. hajnalnótája (táblázat I. A. — a cikk végén — és 1. sz. melléklet), a trubadúrköltészet szerelmi lírájának egyik válfaja. Dallama és szövege egyszerűbb, népiesebb ágát képviseli a trubadúrlíranak. Ismétlődő első dallamsora és refrénje ötsorosá bővítik. Hangterjedelme egy oktávnyi, dór dallam. Sok benne a díszítés (melizma). Szövegsorainak ritmusa 4+6, 4+6, 4+7, 4+7, +7-es tagolódást mutat. A fennmaradt kézirat ritmizálatlan, ritmusa csak az egykorú egyházi zeneelmélet szabályai szerint rekonstruálható. A szöveg tagolódása nyújt legtöbb segítséget a

⁴ „... Annál különösebb ez, mert mind egyházi, mind világi szöveggel több változata van elterjedve... (ti. egy 1674-ből kimutatható egyházi éneknek: B. A.), még sincs adatunk rá, hogy a dallam azonosságát a nép felismerte volna.” K—V 66. o.

dallammozgás főbb állomásainak megállapításához. Az első dallamsorban a kvint szerepe meghatározó jellegű, az első cezéra a kvinten (5) végződik, ugyanígy a második is. Aprólékosabb felosztásnál kiviláglik, hogy a hat szótagos egység is $4+2$ -re tagolódik, melyből a négy szótagos egység a kvarton (4) végződik, és csak az utolsó két szótag pihen meg a kvinten. A melizmáik révén hasonlóság alakul ki a második négy szótagos és az utolsó két szótagos egység között. Mint mondtuk, az első dallamsor ismétlődik. A harmadik sor hullámszerűen bár, de céltudatosan lefelé tör, hogy az alaphang alá süllyedve megálljon. Ez az alsó szeptim (VII) a második fontos kiemelt pont a dallam mozgásában. A negyedik sor és a hét szótagos refrén is erről indul fölfelé, hogy ívet leírva az alaphangra (1) érjen. A harmadik és negyedik sor egy-egy szótaggal bővül, de így is jól érezhető a $4+4$ (+3)-es tagolódás. A harmadik sor első és a negyedik sor második négy szótagos egysége ismét azonosságot mutat. A negyedik sor és a refrén szintén hasonló, csupán a refrén egyszerűbben mondja el mondanivalóját, minthogy kevesebb a szótagszáma, míg a negyedik sor kénytelen kissé magasabban maradni az alaphang felett, hogy a zárást a refrénre bízza.

Az idetartozó magyar példák (táblázat I. BC, valamint 2ab, 3. és 5. sz. mellékletek), két egyházi ének és a moldvai esti ima között eltéréseket ismerhetünk fel. Szövegük vallásos, dallamuk négysoros. A főbb mozzanatok hasonlóak: a kvint és alsó szeptim kiemelt szerepe, a hangterjedelem és tagolódás azonos, de a magyar példák négy különböző dallamsorra oszlanak (ABCD). Ezáltal eltolódás keletkezik az első két sor között a trubadúrdallamhoz viszonyítva. A trubadúrdallam főzárata a kvintről (5) itt a kis tercre (b3) csúszik. Ez a jelenség gyakori a magyar anyagban. Sokszor a kis terc helyettesíti a kvintet olyan dalokban, ahol a kvintváltó felépítés tanúsága szerint az ötödik fokon kellene a főzárlatnak lennie (különösen Erdélyre jellemző)⁵. De lehet másik oka is az eltolódásnak ebben az esetben. A magyar példák első két sora hangterjedelemben bővül, minthogy nem ismétli mechanikusan az első sort. (A felső szeptimen és szexten, valamint a kvarton kívül a kis tercig lekanyarodnak, sőt egyes itt nem közölt rokon változatoknál egész az alaphangig vagy az alsó szeptimig lejutnak, mint az 5. sz. melléklet az első sormetszetnél.) Második soruk viszont a trubadúrdallam első sorának csúcspontján kezd. Mindez arra enged következtetni, hogy a magyar példák első két sora a trubadúrdallam megismételt első sorából toborzódik. Ezt a feltevést a francia Roi Renaud ballada kvint főzárata is igazolni látszik (táblázat III. A). A harmadik és negyedik sor egyezése a trubadúrdallammal még szembeötlőbb, csak itt a refrén elmarad, úgyhogy a magyar dallamok utolsó sorai a francia utolsó és refrénsorának összevonását mutatják. Eltérő a táblázat I. C

⁵ Vargyas, 1958

példája, ahol az alsó szeptime a kvart (4) helyzetesíti, de az utolsó sor itt is ugyanúgy kezd, mint az előző két esetben. Ez az utóbbi dallam szerepel a katolikus népekeskönyvben⁶ is. Furcsa hát, hogy az egy karácsonyi kántáló féldallamon kívül (5. sz. melléklet) eddig nem került elő vidékünkön, pedig dallamára többen — úgy vélik — emlékeznek, hogy halottaknál vagy magánházaknál tartott esti kilencedeken énekelték. A népekeskönyvben Mária-énekként szerepel. Néhány zenetai kántortól kapott értesülés szerint nem túl gyakran éneklük erre felé a miséken.

A trubadúrdallam, mint már említettem, az ún. hajnalnóta (alba = aube = Tagelied) válfajába tartozik: szerelmesek álmát őrző jó barát éneke (lásd az 1. sz. mellékletet). A hajnalnóták általában a szerelmesek együtt töltött éjszakája utáni elválást éneklük meg. Evvel a műfajjal találkozunk a XVI. és XVII. századi virágénekekben⁷ is, sőt a ma hallható népdalok között is előfordul különböző dallamokon, de mindig nagyon hasonló megfogalmazásban (lásd a 4. és 15. sz. mellékletet). A 4. sz. melléklet zárataiban egyezik a táblázat I. B dallamával, de hangterjedelme nagyobb, szótagszáma nyolc. Vargyas említi⁸, hogy ez a dallam általában hasonló szöveggel szokott előfordulni, erősen pentatonizálódott, de ez lehet utólagos fejlemény is. A vidékünkön eddig előkerült változatok egyik fajtája új stílusú, a másik pedig — a ránk legjellemzőbb — régi stílusú dallamunkon fordul elő (15. sz. melléklet). Itt esetleg érdekes megfigyelni ennek a szinte slágerszámba vehető ötfokú ereszkedő dallamnak egyik ritkább fordulatát a negyedik sorban, ugyanis előfordul, hogy az alsó szeptimről kezd (lásd a 15. sz. mellékletben megadott változatot). Ez a dallamfordulat mifelénk nem gyakori, elvértve találkozunk csak vele, de más, archaikusabb hagyományt őrző területeken a régi stílusú dalokban sűrűn előforduló jelenség a dallammenet szinte bármely pontján, akár mint főzárlat is.

A táblázat I. B és C példái (2b és 3. sz. melléklet) a katolikus népekeskönyvben is szerepelnek a 167. és a 289. sz. alatt, de a 289. szövege más dallamon. Csomasz Tóth⁹ felsorolja az idetartozó dallamok számos változatát, de a táblázat I. B. példáját csupán variánsnak tekinti. Erre az indíték valószínűleg a közös szöveg, Vásárhelyi András Cantilenája, „Angyaloknak nagyságos asszonya” kezdettel. Papp Géza¹⁰ felhívja figyelmünket, hogy ezt a dallamot önálló alakulatnak kell te-

⁶ *Hozsanna*, 167. sz.

⁷ Virágénekek (XVI. és XVII. sz.). Lemez, Hungaroton LPX 18015 A old. 5. sz. „Szól a figemadár (=fülemüle), / Mindjárt megvirrad már, / Fordulj hozzám, rózsám, / Csókolj meg az orcám. // Hajnal jó, / Csak meg ne virradjon, / Hogy az én édesem / Jó utat haladjon. // Elmegyek, elmegyek, / Nincsen maradásom; / Isten veled, kedves / Gyönyörű virágom. — Dallama eltérő, magasan járó kezdőszorral, 9 (b3) 7-es zárlatokkal.

⁸ Vargyas, 1976. I. 237. o.

⁹ RMDT I., 44. I. és 44. II.

¹⁰ RMDT II. 103. sz.

kintenünk, melyet Erdélyben Vásárhelyi Cantilenájára is énekeltek, Ennek a dallamnak közeli népi variánsát Erdélyből Kodály is közölte már az 1942-es Cecília-naptárban, „Angyaloknak nagyságos asszonya” szöveggel. (Közli Szabolcsi Bence is: *A magyar zene-történet kézikönyve*, Bp. 1955, 13. lap 2. c. sz.) A táblázat I. B dallama azonos a moldvai esti ima (2a sz. melléklet) dallamával. Szövegére mifelénk is találunk szinte szóról szóra egyező változatokat más dallamokon, de inkább mint halottas éneket tartják számon (lásd a 16., 17., 18., 19. sz. mellékleteket). Ritmusuk középkori himnuszritmus 4+6-os tagolódással; izometrikus, négysoros versformák.

Ennek a dallamrokonságnak a másik ága ismét a XIII. századba vezet. Egy XIII. századi kéziratban fennmaradt spanyol dallam és egy Zobor-vidéki ének hasonlóságára Kodály¹¹ hívja fel a figyelmet (táblázat II. A és B, valamint 6. és 7. sz. melléklet). A spanyol dallam tulajdonképpen kétsoros, 8+7 tagolódású (4+4+4+3) és a két sor is csak zárataiban különbözik egymástól. A dallam kiemelt pontjai itt is az 5. és VII. fok, csak itt a hangterjedelem még kisebb. Az egész dal úgyszólván csak a kvinten stagnál. A VII. fok itt a főzárlat, ugyanúgy, mint rövidült magyar megfelelőjében. A magyar dallam második sora jobban hasonlít a táblázat I. példának megfelelő részeire. Tagolódása ennek is 4+4+3, izometrikus két sor. Hasonló dallamot közöl Erdélyi Zs.¹² a kántáló énekek között Moldvából (8. sz. melléklet). Ezekre vagy hasonló dallamokra vidékünkön még nem bukkantunk.

A dallamcsalád következő ágát a táblázat III. ABC és D példái képviselik, Vargyas francia—magyar vonatkozású balladakutatásainak eredményeiből. III. A példánk a francia Roi Renaud¹³ dallama, a III. B magyar megfelelője, a halálra hurcolt menyasszony balladája¹⁴. (Vidékünkön ez a ballada se került még elő.) A francia nyolc szótagos (4+4), a magyar hat szótagos (4+2). Dallammenetük nagyjából megegyezik, de a francia tágabb terjedelemben mozog, csúcsa az oktávot is eléri. A franciában gyakoribb a harmadik sor alsó szeptimes zárata, bár ez a zárlat nem állandó, háromféle módon jelentkezik: az alaphangon (1), a moll tercen (b3) és az „alsó hetedik” (VII) fokon, de mindhárom „egyetlen zárlattípusnak különböző, de egyenértékű megfogalmazása” (Vargyas). A magyar példa a VII. fokot csak röviddel a zárás előtt érinti, nem a zárlatban, de ez sem kötelező. Kírajzolódhat a dallam anélkül is, hogy az alaphang alá kanyarodna. Ritmusa a szabályos 6/8-os franciával ellentétben ún. „giusto syllabique”¹⁵. Ez a ritmus ős-európai

¹¹ K—V, 68. old. folyt.

¹² E. Zs., 231. sz.

¹³ Marguerite et Raoul D'Harcourt: *Chansons folkloriques francaises au Canada*, Quebec—Paris 1956, No 3.

¹⁴ Vargyas, 1976. II. 11. (140. o.)

¹⁵ Constantin Brailou neves román népzene-kutató terminológiája, „Le giusto syllabique, un système rythmique populaire roumain” in „Annuario musical del Instituto Espanol de Musi-

jelenségnek tekinthető, tudniillik a 6/8-os lüktetésű francia példaként is sokszor panaszkodnak a lejegyzők „szabálytalanságokra”. Valószínűleg ez a ritmusmegjelölés vonatkozik a táblázat I. szabadabb tempójú dallamainak előadására is (mint azt a 2a sz. melléklet tanúsíthatja).

A III. CD példák szintén Vargyas idézett tanulmányában szerepelnek. A III. D (9. sz. melléklet) volta vagy gagliarda¹⁶ dallam, a III. C ennek francia megfelelője¹⁷. Ez a két dallam már egy másik nagy dallamcsaládba is tartozik, melynek gyökerei a gregorián primitív antifónákig¹⁸ nyúlnak vissza (táblázat IV. és 11. sz. melléklet). A III. BC és IV. dallamok a trubadúrdallammal az első cezúrák „kvintjellegén”¹⁹ kívül már kevés rokonságot mutatnak, hacsak annyit nem, hogy mindegyik esetben lényegében ereszkedő dallammenetekkel állunk szemben, azaz a cezúrák körüli „főhangok” ereszkedő menetével, mely a táblázat IV. dallama esetében (és 9—10. sz. mellékleteinkben) pontosan 4+4 lépcsőzetesen lefelé haladó hang szekvenciáját hozza létre (d, c, h, a—c, h, a, g). A trubadúrdallamban és rokonaiban ezek a hangok nem sorakoznak ilyen szabályosan. „Bonyolultabb problémát állít a francia párhuzam értelmezése: a dallamcsalád francia területen kiikristályosodott és divatba jött egyik ága befolyásolhatta a rokon magyar anyag egyik ágát, anélkül, hogy az egész dallamcsalád kialakulásában meghatározó szerepet töltött volna be.”¹⁹ A IV. táblázati dallam izometrikus felező 12-es sorokból áll²⁰, a hat szótagos egységek dallamai a következő kisformát alkotják: a/bcdbc/d/e. Hasonló jelenség tapasztalható a volta dallamnál is és a táblázat II. B példájában (itt a/bcdbcv). A trubadúrdallam egységei is mutatnak hasonlóságokat, bár ezek nem azonosak az imént leírt kisformákkal.²¹ A táblázat III. B. és IV. dallama nálunk is megtalálhatók (9., 10., 12., 13. és 14. sz. melléklet).

cologia VII, 1952, 117—118.”. — Ez a ritmus 1:2 ill. 2:1 arányú hanghosszak váltakozása feszes tempóban, de nem szabályos ütemfajtákban.

¹⁶ „A XVI. században járványszerűen elterjedt táncdallam” (K—V, 74. o.). Volta- vagy gagliardaritmusának nevezett hármastemű tánc. A kései reneszánsz és barokk közkedvelt ugrótánc. A gagliarda később stilizált formában a zenekari táncfűzterek (szvitek) egyik tételévé válik.” (*Zenei Lexikon*, Bp. 1965, volta és gagliarda címszavak) A dallamot lásd J I. 122. — északnyugati, palóc, dunántúli és alföldi, mezőségi, székely; Bartók: *A magyar népdal* 209. sz. (Bartók összegyűjtött írásai, közreadja Szöllösy András, Bp. 1966); változatai: Sz. D. V. 1974, 4. füz. 4. példa.

¹⁷ A 13. sz. lábjegyzet alatt idézett műben 12. sz.

¹⁸ Antifóna = a felelgető kórusos zsoltározásban az egyes versek között vagy a zsoltár elején és végén énekelt, hangnemileg (gyakran szövegileg is) a zsoltárral összefüggő ének. (*Zenei Lexikon*, Bp. 1965, antifóna címszó)

¹⁹ Sz. D. V., 1974, 4. füz. 443. l.

²⁰ RMDT II. 130. sz.

²¹ A III BC és IV. táblázati dallamokról részletesen lásd Sz. D. V., 4. sz. példacsoport.

TRUBADÚRDALLAM

Bartha Dénes
Guiraut de Bornelh (1138?—1215?)

Reis glo-ri-os, se - rais lums e clar tatz

Al - - men com-pann si-as fi-zeł-sa iu - da,

Qu'eu non lo .: vi - pos - la noilz fos ven-gu - - da,

Et ad-es se - ra l'al - - - - - da - -

2. Bel companho, en chantan vos appel,
Non dormatz plus, qu'en auch chantar l'auzel,
Que vai queren lo jorn per lo boschatge.
Et ai paor quel gilos vos assatge,
Et ades sera l'alba.

Fordítás:

1. Dicső király, igaz fény s világság,
Hatalmas Isten, Uram, ha neked is úgy tetszik,
Légy hű segítője az én társamnak.
Mert nem láttam őt akkor sem, amikor az éj leszállt,
És mindjárt itt a hajnal.
2. Hű jó barát, dalolva hívlak én,
Már ne aludj, mert szól a madársereg,
Mely erdőn s mezőn siet az új nap elébe,
S tartok a féltő vetélytárs bosszújától,
És mindjárt itt a hajnal.

Az itt közölt dallam a Bartha Dénes által összeállított zenetörténeti antológiából való (ott 8. sz.). Sajnálatos módon az 1. szakaszból kimaradt a második sor szövege. Minthogy a szöveg ófrancia (vulgáris latin?) nyelven van, nem sikerült segítséget kapni, hogy az 1. sz. lábjegyzetben

említett lemezről a második sort lejegyezhezzük. Az említett mű összesen két versszakot közöl és magyar fordítását. A lemezre vett előadás 6 versszakkal, valamint hangszeres elő-, köz- és utójátékokkal szólaltatja meg a dalt. A mondhatni sokat közölt, népszerű dallam megadott forrásai: Gustave Reese: *Music in the Middle Ages*, New York 1940, 223. l. (faksimile a párizsi Bibliothèque Nationale Ms. Fr. 22543 jelzett kéziratáról) és 215. l. Pierre Aubry: *Trouvères et Troubadours*, Paris 1909. 87. l. Heinrich Besseler: *Die Musik des Mittelalters und Renaissance* (Handbuch der Musikwissenschaft, közreadja Ernst Bücken, Postdam 1931, 107. l.). Friedrich Gennrich: *Der musikalische Nachlass der Troubadours*, Darmstadt 1958, 65. l.

A táblázat I. A példáját a fennmaradt eredeti kézirat korálkottaszerű ritmizálatlan írásmódjában mellékeljük. Az 1. sz. mellékletben pedig G. Reese ritmizálásában, mely egyike a többféle lehetséges megoldásoknak a XII–XIII. század több szólamú egyházi zenéjében alkalmazott modális ritmusírás szerint. A trubadúrdallamok neumas vagy szabálytalanul alkalmazott menzurális írásban maradtak az utókorra. A kiadások mindegyike más-más ritmusértelmezést ajánl. Valószínűleg a szöveg ritmusát is figyelembe kell venni, mert nem tudhatjuk, mennyire érvényesek a több szólamú egyházi zene modális törvényszerűségei az egyszólamú világi énekekre. A táblázat I. A alatt közölt zárójeles díszítőhangok Aubry értelmezéséből valók.

A trubadúrok (provençal nyelven trobar = találni, kitalálni) a XII–XIII. század provençe-i dalköltői. Énekes lírájuk, mintegy 280 fennmaradt dallam az első nemzeti nyelvű európai dalköltészet dokumentuma. A trubadúrköltészet Európa-szerte elterjedt, kiindulópontja Provence. A költők legtöbbje hűbéri udvarokban élő énekes, dalaik középponti tartalma a szerelem és a hűbérúr asszonyának hődoló dicsérete. Az alba vagy hajnalnóta szerelmi lírájuk egyik típusa. Ez Guiraut de Bornelh „Maestro dels trobadors” itt közölt dala is. Zárósora refrénként visszatér, mint a ballade-nál.²²

A hajnalnóták típusát képviselő magyar dalokat lásd 4. és 15. sz. alatt, valamint a 7. sz. lábjegyzetben.

ESTI IMA

Moldva

♩ = cca 126

A lé - nyes nap im - mán el nyu - go - do'll,

²² Eleinte a középkori körtáncok közös neve, majd egyszólamú refrénes formát jelöl. A XIII. század végén már több szólamú műfajba tartozik. (*Zenei Lexikon*, Bp. 1965, ballade címszó)

A föld szín-én s ső-zel-be ma-ra-dott,
 s Nap-pa-li fény éj-jel-re vál s-to-zott.
 Fá-rad-tak-nak nyu-go - - dal-mal ho - - zott.

2. Minden állat mégy nyugalomra,
 Az Istentül kiréndelt álomra,
 De (j)én, Uram, úgy mégyék ágyamba,
 Mintha mennék gyászos koporsómba.

3. Midőn ágnak adom a testemét,
 Dészka közé zárom életemét,
 Hosszas álom érheti szememét,
 A kakasszó hozhatja végemét.

Ezt az éneket a 2. sz. lábjegyzetben megadott lemezről jegyeztem le. A lemez nem jelöli az adatközlőket, mert célja a magyar népzene keresztmetszetének bemutatása. Időközben a Magyar Tudományos Akadémia Népzenei Osztályának, Domokos Máriának szíves közléséből értesültünk, hogy a lemezen hallható esti imát teljes egészében Domokos Pál Péter, Rajeczky Benjámint: *Csángó népzene* II. Bp. 1961 közli 6 versszakkal, a moldvai születésű Simon Ferenc Józsefné Fazekas Ilona előadásában. A Kodály-féle variánshoz nem sikerült eddig hozzájutni. A háromszakaszos esti imát bővebb változatban Gomboson is ismerik. L. a *Hungarológiai Közlemények* 1977. 32. számában (14. old.), Kovács Ilona gombosi tanárnő gyűjtéséből Penavin Olga adta közre. Nem tesz említést, vajon éneklük-e az esti imát, de a szöveg olykor kiesik a ritusból, így hát nem is valószínű, hogy dallam járul hozzá. Gomboson tehát szintén ima funkciójú a szöveg, míg Ortutay—Katonai *Magyar népdalok* (Bp. 1975) II. kötetében mint virrasztóének szerepel. Lajtha László *Sopronmegyei virrasztóénekek*, Bp. 1956, 101., 101a—c sz. változata idézi sok szövegét. Ezek a dallamok eltérnek, bár hasonlóságot is mutatnak, akárcsak Együdi Árpád *Somogyi népköltészet*, Kaposvár, 1975, 24. sz. lemez mellékletének (490. l.) esetében, akárcsak mifelénk. Úgy látszik, szerepe kettős, mert nálunk is esti kilencedekkel vagy halottas

énekekkel kapcsolatban emlegetik. Ezen a dallamon nem sikerült hozzájutnunk. (Lásd: 14., 16., 17., 18. és 19. sz. mellékletek.)

Szentes—Deák kézirat 1774, 50. lap

2a és b példánk közeli rokona (kivéve a harmadik sor zárlatát) 1774-ből sikerült ráakadni az ún. Szentes—Deák kéziratban, amely ferencendi kántorkönyvnek készült. A kézirat az Országos Széchényi Könyvtár zeneműtárának tulajdona, anyaga eddig kiadatlan. Kottázása kezdetleges, a ritmust nem jelöli. Elnevezését az egyik lapon talált két bejegyzett névről kapta, akik közül az egyik, Szentes Mózses csíki ferences szerzetes volt. A dallam Vásárhelyi András Cantilenájával párosul. Ez a Cantilena (1508) a Peer-codex (1526) és Tewrewik-codex (1531) 330—337. ill. 77—78. lapján található.²³ Főbb hangjegyes előfordulásai a Cantus Catholici 1651-es (165., 166., 167., 199. l.), 1703-as (254. l.) és 1738-as kiadásában (226. l.).

Első versszaka a Peer-codexből:

Angeloknak nagagws azzonya
 Wr ihunak boldogagws Annya
 Men'oragnak zepheges aytoya
 paradychomnak vagh zeles kapuya.

— közli: RMDT I. 44., II. (248. l.). Az utolsó tizenegy szótagos sor később tízesre redukálódott. A szövegírásban előforduló következtelen-

²³ Régi Magyar Költők Tára I., Bp. 1921, 236—245. lap és jegyz., valamint 503. és 506. lap és jegyz.

ségek, nem tudni, a forrásból származnak-e, vagy a forrásmunkáknak használt RMDT I. sajtóhibái.

A Cantilena gyakoribb dallama (RMDT I. 44. I. és *Hozsanna*, 289. sz.) rokonságban van egy Tinódi-énekkal (RMDT I. 43.), és kapcsolatba hozható az itt idézett dallammal is, melyet Csomasz Tóth későbbi fejleménynek tart, és pusztán az elterjedtebb dallam változatának tekint. Záratai révén rokon dallamát egy 1744-es kiadású kolozsvári református énekeskönyvből idézi (RMDT I. 76. III.). Itt a szöveg XVII. századi ugyan, de dallama XVI. századi nótajelzések segítségével azonosítható.

Cantus Catholici 1651, 107. lap
(RMDT II. 103. sz.)

Fel - vi - ze - lel ma - gas Meny - or - szág - ban,

An - gya - ti szép ör - ven - de - tes ház - ban,

Ez nap a Szűz nag' Meny - Afz - szony - ság - ban.

Az Isten - nek árá - ga haj - lé - ká - dan.

2a és b példáink közeli rokona (kivéve a harmadik sor zárlatát) „Felvitetett magas menyországba” kezdettel. Az 1651-ben Kisdí Benedek egri püspök segítségével megjelentetett Cantus Catholiceben a 107. lapon szerepel. (RMDT I. 45., változata a 454. lapon; RMDT II. 103. és *Hozsanna*, 167. sz.) Hasonló dallamon találhatunk halottas énekeket Lajtha László *Sopron megyei virrasztóénekek* c. munkájában (Bp. 1956). Az eddigi források alapján úgy tűnt, hogy a dallam élete Moldvára korlátozódik, de ez a változat azt bizonyítja, hogy általánosabban elterjedt gyakorlatról van szó. A katolikus népénekeskönyv használata ellenére sem sikerült eddig vidékünkön a dallamot fellelni.

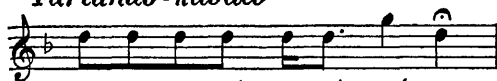
A táblázat I. C dallamát RMDT I. 454. l. szerint, a 3. sz. mellékletet RMDT II. 103. sz. szerint idézzük. A *Hozsanna* 167. sz. 3/4-es ütemben közli a hat szótagos egységek negyedik és ötödik hanghosszának

felcserélésével a következetesen jelentkező hosszú szótag miatt (ahogy a jegyzetben indokolja). Papp Géza véleményét a dallam önálló voltáról már megemlítettük.

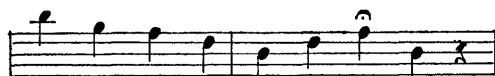
K—V

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye
1939, Vikár László

Parlando - Rubato

Há - rom hu - szár a csár - dá - ba

Így gon - dol - ko - dik ma - gá - ba.

Így gon - dol - ko - dik ma - gá - ba:

Ho - va me - gyünk ég - ca - ká - ra ?

2. Egy közülök kitalálta:
Özvegy asszony kunyhójába,
Özvegyasszony kunyhójába,
Hol az ajtó nincs bezárva.
3. Gyer be huszár a házamba,
Itt a divány ülj le rája,
Az ágyam is le van vetve,
Hogy ha akarsz fekügy belé.
4. Nem fekszek le az ágyadra,
Nem költöl fel éjféltájba!
Felköltlek én ojjan jókor:
Éjfél után egy órakor.
5. Éjfél után egy az óra,
Kelj fel huszár, erigy haza.
Még a kutyák sem ugatnak,
Szomszédaim is alusznak.

A táblázati dallamoknál már szó esett erről a melléklettről. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből való. Nemcsak záratai révén, de dal-

lamjálásában is rokon, bár hangterjedelme nagyobb. Szövege a hajnalnóták közé sorolja. Vargyas közlése szerint²⁴ a dallam következetesen ilyen típusú szöveggel párosul, és ez önmagában is történeti kapcsolatra enged következtetni. Ritkán a balladáknál is előfordul.²⁵ Dán párhuzama is van, de az az alsó szeptimet nem érinti. Nyilván közös európai dallamtípus megőrzéséről van szó, amit a magyar és a dán területek peremhelyezete magyarázhat. (A dalt lásd még J I., 113. — palóc és K—V, 121.) Szövege nálunk is ismert (15. sz. melléklet). Az 5 (b3) VII zárlatokat lásd még: K—V, 2. 3. (Csík), 130. (Szolnok—Doboka), 159. (Szilággy) és J I., 113. (palóc), valamint 116. (székely és északnyugati, dunántúli).

ÁDVENTI KÁNTÁLÁS

Mohol, 1978, Burány B.

Mészáros Józsefné Dobro Etelka, 42 éves

Mi-kor Má-ri-á-hoz az is-ten an-gya-la,
Ná-zá-ről vá-ros-dól az ég-ből lē-szál-toŧl.

2. Hét szent imádságot Gábrriel találott,
Ékes köszöntéssel a Szűzhöz így szólla:
3. Üdvöz légy, te kegyes Isten szép lejánnya,
Jessétől származott Ádám unokája,
4. Az Éva asszonnak legtisztább rajzata,
Áron vesszejének megújult világa.

Karácsonyi kántáló, kóringyáló ének, Moholról. Féldallam, de 5 (b3)-as zárlata idesorolja. Mint már előbb is szó volt róla, ez a fajta dallam a kvintről lefelé tart, és eléri az alaphangot is. Második sora nagyjából megegyezik a 2a, b és 3. sz. mellékletünkkel. Felező 12-es sor. Dr. Burány Béla még kiadatlan gyűjteményéből származik. Szövegét vö. MNT II., 314., 316. és 322. (Dallama is rokon.)

XIII. századi kézirat spanyol dallam.

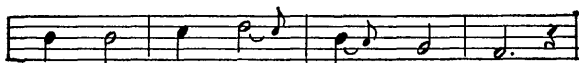
²⁴ Vargyas, 1976. I. 237. l.

²⁵ Vargyas, 1976. II. 705. l. 6. sz.

K—V 68. lap

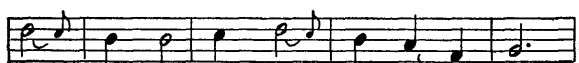
Ben po de Sar-la Ma - ri - a

Gua-rir de to - da po - çon

Pois mad-re do que trill - lou o

o ba - si - lis - que o ara - gon.

(Táblázat II. A) Ezt a példát K—V 68—69. oldaláról idézzük. Forrása Th. Gerold: *La Musique au Moyen Âge*, 1932. Vannak morva és szlovák változatai is.

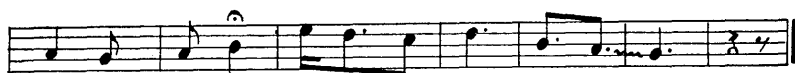
„HAJNALKIÁLTÓ ASSZONYOK ÉNEKE”

Zobor-vidék

K—V 68—69. lap

Né á - luy el kiél szé - mēm-nēk vi - tā - gá,

Mēř māj fōl - kēl pi - ros hāj - nāl csil - tā - gá.

2. Egyik csillag Kostyál János csillaga,

Másik csillag Porús Anni csillaga.

3. Akit adtam, a jeggyűrőt add vissza,

Homály fogta gyémántkövit, nem tiszta.

(Táblázat II. B) Szintén K—V 68—69. oldaláról idézve. (A táblázati dallam a Magyar Népzene 2 lemez IV B 3 lejegyzését közli.) Szövege a párosítókkal is rokon. „Hajnalkiáltó asszonyok” éneke vasárnapi kéz-

fogó vagy eljegyzés alkalmával. Fonóban is éneklük késő éjjel, hogy egymást ébren tartsák. Mindkét változat Zobor-vidéki. Furcsasága a kétsorososság, ami a magyar népdalok túlnyomórészt négysoros strofaszerkezete közt ritkaság. Ilyen kétsoros lakodalmos dallamok a szlovákoknál is találhatók. Szlovák—magyar nyelvhatáron feltételezhető az átvétel, de az egyházi kétsoros zsolnárok is kialakíthatták ezt a formát mindkét népnél.²⁶ A dallam járása, hangterjedelme a XIII. századi kéziratból idézett spanyol dallamon kívül még két irányba utal: egyrészt olyan dallamok felé, melyeknek főzárata VII, legmagasabb pontjuk pedig a kvint vagy szext, másrészt olyan dallamok felé, melyeknél az első szeptimes zárlat később (3. sor) következik, nem a főzáraton (de ott is lehet), a terjedelmük valamivel nagyobb, szeptim, ritkán oktáv (mint I. ABC példánkban), sőt a dallamok kezdetén a kvint szerepe is nyilvánvaló, csak dallamjárásuk eltérő az itt bemutatottaktól. Mindkét csoportra találunk példát Vargyas balladatudatásaiban.²⁷ A felsorakoztatott VII főzárlatú példák földrajzi elhelyezkedése: Moldva, Nagyszalonta, Zobor-vidék, Baranya, két román és egy dán dallam. Jelentkezhetnek mint balladák, lakodalmosok és kötött formájú siratók. „Ilyen járású dallamokat — főzárlat a VII. fokon, VII—5, 6 hangterjedelem — nemcsak Kelet-Európában kereshetünk, hanem archaikus nyugati dallamok között is” — figyelmeztet bennünket Vargyas.²⁷ Itt érdekes még megemlíteni egy előadásbeli sajátsgot a Zobor-vidéki „hajnalkiáltó aszszonyok” énekében, hogy itt-ott „kakaskukorékolást utánoznak²⁸, és ez a kukorékolás az ének végén ugyanaz, mint a balkáni népek egy vagy több szólamú előadásában az „izvikivanje”, mely a hangot meghatározatlan magasságba visításszerűen felkanyarítja.

A harmadik sorban bekövetkező alsó szeptimes zárlatú csoport főleg betlehemes és vallásos jellegű énekekből áll. Főként erdélyi területekről származnak, valamint az 1651-ben kiadott Cantus Catholiciben és egy másik XVII. századi kéziratban az ún. Túróci-Cantionalé-ban találhatók.

MÁRIA ALTATÓJA

E. Zs. 231. sz.
Mekényes (Baranya), 1971.

Poco parlando ♩ = cca 120-126

²⁶ Manga János: *Zoborvidéki lakodalmos énekek*. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára, Bp. 1943, 201. l.

²⁷ Vargyas, 1976. I. 233. l. (23. sz. táblázat) és ugyanott 230. l. (19. sz. táblázat)

²⁸ Magyar népzene 2 Hungaroton IV B 3b

cintor = lat. cimiterium = temető

Közeli rokonságot mutat a 7. sz. melléklettel és az ott felsorolt dalmcsoportokkal. Ismét csak Moldvából való, a moldvai származású Simon Ferenc Józsefné Fazekas Ilona éneklő, mint valószínűleg a 2a példát is. Erdélyi Zsuzsa könyvében a Kántáló énekek c. fejezetben szerepel mint „Mária altatója”. Hosszú szövegének itt csak első szakaszát közöljük. Az adatközlő nem mindig éneklő, ha csak elmondja, nem ismétli a sorokat. Rokonságot mutat ezzel a dallammal ugyanebben a könyvben a 232. számú példa²⁹ is.

BETLEHEMES

Oroszlámos, 1978, Burány B.
Holló János, szül. 1903-ban

2. Igyál Titöre*, itt meg nem ázol,
Igyál Koridon, itt meg nem fázol!
Igyál Titöre, itt meg nem ázol,
Igyál Koridon, itt meg nem fázol!

* Titöre, Kordion = vergiliusi pásztornevek: Tityrus ill. Korydon. A betlehemes játékokba az iskoladramákból kerülhettek.

²⁹ E. Zs., V. fejezet 231. sz.

3. De az a másik málével tartott,
Italul pedig csak savót hozott.
De az a másik málével tartott,
Italul pedig csak savót hozott.
4. Igyál hát öreg, itt meg nem ázol,
Igyál, Koridon, itt meg nem fázol.
(A dallam első felére)
5. A gazdasszony is készül már arra,
Jó gondja vagyon a pásztorokra,
Egy vagy két kolbászt készít számunkra,
Egy vagy két kolbászt készít számunkra.

Ez a példánk a táblázat III. D dallamának megfelelője a bánáti Oroszlámosról. A táblázat III. ABC példái Vargyas már említett munkáiban találhatóak.³⁰ A francia ballada magyar megfelelője a halálra hurcolt menyasszony, vidékünkön eddig még nem került elő. A III. D táblázati példa forrásairól már előbb beszámoltunk. Ez a volta vagy gagliarda dallam nagyjából egyforma minden eddig előkerült fajtájában. Hangterjedelme lehet szűkebb, mint a táblázat III. D esetében, vagy tágabb, mint ebben a példában is. Előfordulhat kis vagy nagy terccel, illetve szexttel. Szövegét vö. MNT II. 729. sz.

LAKODALMAS

Horgos, 1972. Bodor A.
Krekuska György, szül. 1923-ban

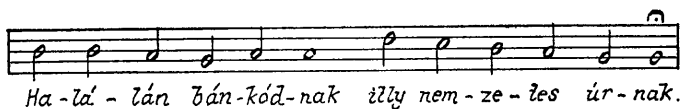
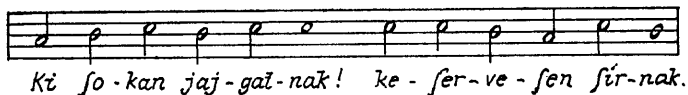
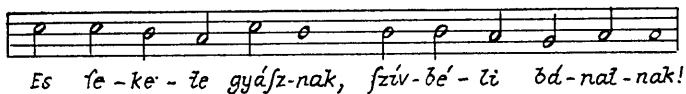
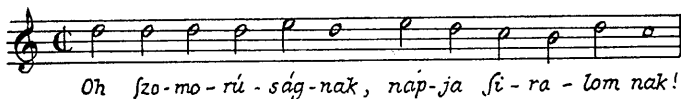
³⁰ Lásd az 5. és 14. sz. lábjegyzetet

2. Ha szépet vész, soknak tetszik,
 Hol nem véled, ott megjegyzik,
 A derekát átölelik,
 Még azonban titkon — titkon mézed is megeszik.

Húzd rá!

Rokona a volt dallamnak, de ritmusa az ún. lengyel mazurkaritmus (mint eddig tartották), azaz jóni metrum.³¹ Kisebb eltérésekkel megtaláljuk a dallamot Pálóczi Horváth Adámnál³² és az MNT sorozatban.³³ Horgoson is mint lakodalmas dalt hallottunk. Ez is szimmetrikus tagolású, de nyolc szótagos. Utolsó sora eltérő ritmusú.

Illés István: Hallottas ének, 1693.
 (RMDT 130. sz.)

(A táblázaton IV.) Papp Géza³⁴ Illés István esztergomi kanonok 1693-as nyomtatású halottas énekeiből idézi. Ez a dallam és családja már csak az előző példák révén hozható kapcsolatba a bemutatott példákkal. Külön nagy csoportot képvisel, önálló építkezési elvvel, melynek tagjai különböző korokban esetleg különböző rendeltetéssel születtek. Túlnyomórészt szertartásos jellegűek, de maga a mód, ahogyan létrejönnek kisebb-nagyobb terjedelemben, a gregorián antifónákig vezet vissz-

³¹ Domokos Pál Péter: Jóni metrum a magyar népzeneben, *Ethnographia*, 1964. 3. sz. 402—418. o.

³² Pálóczi Horváth Adám: *Ötödfélszáz énekek 1813* (kritikai kiadás jegyzetekkel, Bartha Dénes és Kiss József, Bp. 1953)

³³ Lakodalom III/A 475. sz.

³⁴ RMDT II. 130. sz.

sza.³⁵ Ezért Illés halottas éneke nem tekinthető forrásnak, csak egy széles körű gyakorlat alkalmazása írásos emlékének. 11. számú mellékletünk felező 12-es sor, ahol hat szótagos egységek játékát figyelhetjük meg. Ennek szép példájával találkozunk egy zentai altatóban.³⁶ A forma fennmaradását az énekeskönyvi halottbúcsúztató is támogatta.

Egyházaskér, 1972. Tripolsky G.
Karácsonyi Pálné Horváth Ilona, szül 1901-ben

♩ cca 192

Már el - me - gyek az ö - röm be

Pa - ra - di - csom nak ker - té - je - be,

Le - szek Is - ten - nek ked - vé - ben

Le - szek Is - ten - nek ked - vé - ben. f

2. Immáron beteljesedék,
Ami régen megmondaték,
Hogy mék halálnak fizetnék
3. Keresztyén hitnek jutalmát,
Örök élet koronáját,
Már elvette boldogságát.
4. Lelkem Ábrahám keblében,
Testem pedig nyugszik földben,
De vagyok oly reménységben,
5. Onnén, hogy még föltámadok,
Jézus Krisztussal vigadok,
Azért lelkemnek így szólok:

³⁵ Sz. D. V., 1974, 438. 1. és folyt.

³⁶ Dr. Burány Béla: *Hej, széna, széna* — 120 magyar vajdasági gyermekjátékdal, a Zentai Múzeum kiadása, 1973, 102. sz.

6. Siess a boldog városba,
Ahová be vagyok írva,
A mennyeknek országába!
7. E városnak boldogságát,
Tündöklését, ragyogását,
Sok írás mondja mivoltát.
8. Drága szép lakóvárosunk,
Hol Istennel együtt lakunk,
Kinek dicsőség adassék.
9. Drága szép lakóvárosunk,
Hol Istennel együtt lakunk,
Krisztus is örökös társunk.
10. Tovább nincsen kevélség,
Nem uralkodik az ínség,
Szeretet lesz az elégség.
11. Abban úgymond nem szükséges,
Nap és Hold nem kellemetes,
Krisztus benne fényesség.
12. Nincsen sántaság, betegség,
Nem uralkodik az ínség,
Szeretet lesz az elégség.

Amen

Ez a mellékletünk az előzőnek rokona, de nyolc szótagos halottas ének. Tripolsky Géza kiadatlan gyűjteményéből való. A háromsoros szöveg a dallam miatt négy sorossá bővül, az utolsó sor ismétlődik.

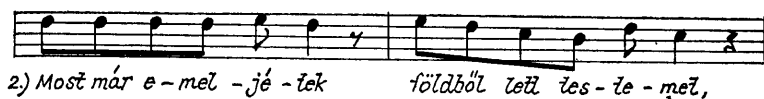
Felsőhegy, 1972, Burány B.

Nagymélykútiné Kanász Franciska, 78. éves

$\text{♩} = 120$

1) Szól-nak a ha-ran-gok, szé-per zön-ge-dez-nek

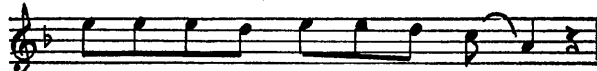
A kí-sé-rők u-tán el-jöl-zel te-mel-nek

Halottas ének, felező 12-es. A szöveg nyilván kántori szerzemény, a felező 12-es sor a kántori búcsúztatóknak általában szabványa. Dr. Burány Béla gyűjtése.

Mohol, 1976, Burány B.
Vlastity Károlyné Zélicity Klára, 47 éves

Poco rubato ♩ = cca 192

Zélicity Istvánné

Az előző dallamoknak rokona. Itt már a régi stílusú, nyolc szótagos népdalok első sorának hatását is érezzük. Szövege tartalmilag rokon a 16., 17., 18. és 19. sz. énekével. Dr. Burány Béla kiadatlan gyűjtése. A moholi Vlasity Károlyné és édesanyja énekelték kevés eltéréssel. A felező 12-es sorral szemben itt rövidült formáról van szó: a sorvégek záratai (c, h, a, g) a táblázatnál tárgyalt cezurák körüli főhangok ereszkedő szekvenciájának a felét hozzák létre.

Oromhegyesi folklórszeminárium 1976.

Balázs István 74 éves és felesége,

Dávid Etelka, 71 éves

Parlando

Al - ko - nyo - dík, még sincs es - ze,

Hoz - zám ü - zenl egy mē - nyecs - ke,

Hoz - zám ü - zenl egy mē - nyecs - ke,

Mēn - jek el hoz - zá es - zé - re.

2. Mēn jek el hozzá estére,
Készen vár a borpecsenye,
de Készen vár a borpecsenye,
Kíszen van a szerelémre.
3. A juhász ezt meggondolta,
El is indult patrómódra,*
ha Békopogtat patrómódra;
— Szívem, itthonn-é a gazda?
4. Nincsen itthon, csak gyík ke bé,
Vetve (j)az ágy, csak heverj lē,
ha Kerüjjön kend az ajtóra,
Ki (j) is nyill az könnyű szóra.
5. Ki (j) is nyill az könnyű szóra,
Könnyű szóra egy pár csókra.
Vesse kend lē a subáját,
Hagy húzom le a csizsmáját!

* patró = patról = járőr

6. — Nem vetem lē a subámat,
Nem húzod lē a csizsmámat!
— Talán bizon attul fél kend,
Hogy maj nagyon elalszik kend?
7. Fölkötöm én kendēt jókor,
Éjfél után egy órakor,
Fölkötöm én kendēt jókor,
Éjfél után egy órakor!
8. — Éjfél után egy óra má,
Kejjen kend föl, mennjen ke má,
Még a kutyák sēm ugatnak,
Az irigyek mind alszanak.

Csak szövegének szempontjából sorolható ide. A táblázati összehasonlításnál több szó esett róla. Elbeszélő jellegű, összefüggő tartalmú, ami a lírai dalok általában laza versszakkapcsolatánál ritkaság. Utolsó versszaka jellemző a hajnalnótákra. Vö.: HH 5—7. sz. és jegyzetei 440—444. l., valamint Szküv. 27. l. K—V 121., J I. 113. Dallamát lásd: HH 1—6., 1—5. j., 84. j., 184., 186., 187., Szküv. 53. l. NH 1—12., J I. 80., K—V 116. A megadott változatot a negyedik dallamsorban lásd HH 440. l. és HN 1. sz.

HALOTTAS ÉNEK

Zenta, 1968, Burány B.
Csizsók Istvánné Surján Piroska, szül. 1911-ben

Rubato

2. Az estének végóráját éltük,
A holnapot vajjon mi megérjük?
Ha te, szent Szűz, rajtunk nem könyörülsz,
Vagy az élet könyvéből kitörülsz.
3. Tudjuk, szent Szűz, hogy sokat vétkeztünk,
De tebenned szüntelen reméllünk,
Mert tégedet szent fiad meghallgat
Pedig üdvöt csupán csak Ő adhat.

„Nem emlékszem mostan a többire... hosszú szóval van ez... Ezt leginkább este, úgy virrasztás alkalmával,... akkor éneköltük, mikor még házba vótak a halottak ravatalozva, és ott ugyé hosszabb időt eltöltöttünk, ugyé, ott órák hosszát... ugyé... béméntünk 6 órákkó és akkó 10-ig, néhol 11-ig vót a rokonság, szomszédtság, s akkor ugyé több időt tőtöttünk, úgy, hogy akkor több énekre vót szükség.”

HALOTTAS ÉNEK

Zenta, 1978. Burány B.

Kelemen András, szül. 1895-ben, földműves-kántor

Poco rubato $\text{♩} = \text{cca } 108$

A fé-nyes nap im-már le-nyu-go-dott,
A föld szín-tén sö-tél-ber ma-ra-dott
Nap-pa-li fény éj-jel-re vál-to-zott
Fá-rad-tak-nak ny-go-dal-maž ho-zott.

2. Minden állat megy nyugalomra,
Az Istentől kirendelt állomra,
De én, Uram, úgy megyek ágyamba,
Míntha mennék gyászos koporsómba.

3. De mostan én erős és friss vagyok,
De magamnak több napot nem hagyok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Még az éjjel kellhet a koporsó.

Ezek a mellékletek egészen a 19. sz.-ig Dr. Burány Béla segítségével kerültek elő „rákérdezéssel”. Mind halotti énekek. Dallami szempontból két csoportra oszlanak: 16—17. és 18—19. sz. Érdekes megfigyelni, hogy az ABBA forma ellenére sem új stílusú dallam. A nálunk „Kismargita” néven ismert ballada dallamának variánsa (K—V 94. — ismétlődő sorok, kvintváltás nélkül, J. II. 34. — általános, Szküv. 28. és 79. l. és HH 41. sz.). Különösen középső sorai jellegzetesek, melyek a szélső soroknál sokkal állandóbbnak tűnnek. Ezt bizonyítja egy óvodás karácsonyi dal is, melyet emlékezetből mellékelek (16—17. függelék).

A „Kismargita” másik szokványos dallamát, mely az egyházi népénekkel szintén rokon, lásd HH 42—43. sz. K—V 147. J I. 47. — általános, HN 15., 62. 16—17. sz. példánk eltérő dallamjárásuk ellenére is rokonságot mutatnak 2ab és 3. sz. mellékleteinkkel: a kvint szerepe itt is kiemelt, sőt, a második sor kezdése is hasonló.

A 16. és 18. szövegeket vö. E. Zs. 208. sz. A „Te lucis ante terminum...” kezdetű breviáriumi himnusz kevésbé ismert fordítása. Forrását egyelőre nem ismerik, újabb keletűnek tartják (*Ethnographia* 1971, 3. füz., 373. l.).

HALOTTAS ÉNEK

Egyházaskér, 1978., Burány B.
Mihók Antalné Kis Mária, 79 éves

A fé-nyes nap ű-ünk el-tá-vo-zott
Az ó fény-jé - től min-kei el-ha-gyott,
De nem tud-juk, lát-juk-e má- több-bé,
Vagy ha-lál-na-k ju-ünk kör-me-kö-zé.

2. Az estének végórát éltük,
De holnapot nem tudjuk, megérjük,
Ha te, szent Szűz, rajtunk nem könyörűsz,
Vagy az élet könyvéből kitörűsz.
3. Te vagy ó, Szűz, a bűnösök anyja,
A szomorúk, árvák pártfogója,
Ne hagyj minket e sötét éjjelben,
Hogy meghaljunk förtelmes bűnünkben!
4. Ó Mária, kedves édesanyánk,
Az éjszaka, kérűnk, vigyázz reánk!
Jaj, mert akkor vége lesz lelkűnknek,
Ha te nem szólsz kedves szűlöttednek.
5. Tudjuk, szent Szűz, hogy sokat vétkeztűnk,
De tebenned szűntelen remélűnk,
Mert tégedet szent fiad meghallgat,
Hogy nyugodjunk szent palástod alatt.

(18-b sz.: ugyanerre a dallamra, ugyanő)

1. A fényes Nap immár lenyugodott,
A Föld szintén sötétbe maradott,
Nappali fény éjjelre változott,
Fáradtának nyugodalmat hozott.

XII.v. XIII.sz. TRUBADÚRDALLAM

I. A (REIS GLORIOS) 1(VII)

B (ANGYALOKNAK NAGYSÁGOS ASSZONYA) b3 VII SZENTES - DEÁK KZ. 1774

C (FELVITETETT MAGAS MENYORSZÁGBA) b3 4 CANTUS CATHOLICI 1651

II. A (BEN PO DE SANTA MARIA) 5 VII STB. SPANYOL DALLAM XIII SZ. KZ.

B *Rubato* (NE ALUDJ EL...) 5 VII ZOBORVIDÉKI LAKODALMAS

III. A *d = 60* (ROI RENAUD) 5 VII FRANCIA BALLADA

B *Poco Rubato d = 140* („RÁKÓCI KIS ÚRFI”) 3 1 MAGYAR BALLADA

C *d = 58* (LA PASSION DE JESUS CHRIST) 2 VII FRANCIA DALLAM

D *d = 125 - 168* (ELMENT A KÉT LÁNY) 2 1 VOLTA DALLAM

IV. (OH SZOMORÚSÁGNAK, NAPJA SIRALOMNAK) 2 3 ILLÉS 1693

2. Minden állat megy nyugodalomra,
Az Istentől kirendelt álmra,
De én, Uram, úgy megyek ágyamra,
Mintha mennék gyászos koporsómba.
3. Mert noha most erős és friss vagyok,
Már több napot magamnak nem adok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Még az éjjel kelhet a koporsó.
4. Midőn ágynak adom én testemet,
Deszka közé záratom életemet,
Hosszú álom érheti szememet,
A kakasszó hozhatja végtemet.
5. Vessünk számot hát, édes Istenem,
Hogy lelkeket ne kelljen féltennem,
Hogy lehessen bátrabban szólanom,
Midőn meg kell Te előtted állnom.
6. Színed előtt minden nap elesek,
De Te lettél, Atyám, már kezesem,
Ha megölsz is, mindég benned bízom,
Szent véredre futok, ha szomjazom.
7. Napkeltétől egész napnyugtáig,
Szent nevedben bíztam én fáradtig,
De megbocsásd, mert szívemből bánom,
Könnyek miatt nincs szememben álom.
8. Az ágyamba zokogva költözöm,
Vánkosomat könnyekkel öntözöm,
Ha megtartsz holnapi napodra,
Nem fordítom azt megbánásodra.
9. Ne szólíts ki, Uram, készületlen,
Vezess előbb az enyhítő kútra,
Hogy juthassak mennyei utamra,
Úgy bocsáss el engem a nagy útra.

HALOTTAS ÉNEK
(Virrasztáskor és temetés után)

Mohol, 1978, Burány B.
Mészáros Józsefné Dobre Etelka, 42. éves

A fé - nyés nap i - már le - nyu - go - dott,
A föld szí - ne ső - tél - be ma - ra - dott,
Nap - pa - lí fény éj - jel - re vál - to - zott,
Fá - rad - žak - nak nyu - go - dal - mal ho - zott.

2. Minden állat megyen nyugovóra,
Az Istentől kirendélt álomra,
de Én is, Uram, úgy megyek ágyamba,
Mintha mennék gyászos koporsómba.
3. Mert noha most erős és friss vagyok,
De több napot magamnak nem hagyok,
Azt gondolom, minden nap utolsó,
Az éjszaka köllhet a koporsó.
4. Midőn ágnak adom a testemet,
Deszka közé záratom lelkemet,
Hosszas álom érheti szememet,
A kakasszó hozhassa végemet.
5. Vessünk számot hát, édes Istenem,
Hottégedet ne kölljön féltennem,
Hogy lehessen bátran ott szállani,
Midőn nekem Te (j)elötted állni.
6. Színed előtt minden nap elestem,
De Te lettél, Atyám, a kezesem,
Ha meg is üt, mindég benned bízom,
Szent nevedre futom, ha szomjazom.

7. Napkelettől egész napnyugatig,
Szent nevedben bíztam én bár addig,
De megbocsásd mert szívemből számon,
Könnyem miatt szemembe nincs álom.
8. Az ágyamba zokogva költözöm,
Vánkosomat könnyekkel öntözöm,
Ha megtartasz holnapi napodra,
Nem fordítom azt megbántásodra.
9. Ne szólíts ki, Uram, készületlen,
Vezess előbb az enyhítő útra,
Hogy juthassak a mennyei jussra,
Úgy bocsájs el engem a nagy útra.

„Tanútam egy 60 éves öreg nénitül, az meg az anyjátul tanúta.”

Dallamaik már más csoportba tartoznak, és ezeknek a dallamoknak az élete maga külön tanulmány tárgyát képezhetné. Kapcsolataikat felsorolni itt túl terjedelmes lenne. A betlehemes játékokban gyakoriak. Az egyházaskéri változat utolsó sora a 16—17. sz. mellékletek szélső sorával egyezik.

A 2a, 17., 18b és 19. sz. szövegek állandósága különböző területeken énekeskönyvi használatra enged következtetni. Valószínű forrása „Három Istenes Énekek”. Budán, Bagó Márton nyomdájában nyomhatták a múlt század második felében — jegyzi meg Lajtha idézett könyvében. Sajnos, a fordítás forrására nem sikerült rálelni. Nyilvánvaló, a „Te lucis ante terminum . . .” (*Liber Officii* 1937, 228—230. l.) kezdetű esti himnusz magyar fordításainak (átköltéseinek?) egyike ez is, mint a „Mivel már besötétedett” kezdetű változat és a népénekeskönyv 278. sz. dala. Az e számok alatt közölt változatok mindkét szövegét ismerik Egyházaskéren. 18. sz. mellékletünk mindkét szövegét ugyanaz az adatközlő énekelte.

*

Az itt elmondottak után többféle tanulság kínálkozik.

A nyelvterület peremvidékei (pl. Moldva, Zobor-vidék) általában archaikusabb hagyományt őriznek. Ilyen hagyomány a központi területeken csak elvétve fordul elő. Bizarrnak tűnő zenei régiségek felfedezése jelenünkben részint azért lehetséges, mert a dallamok konzervatívabb, nemzetközibb arculata elég jól nyomon követhető a múltba, és bár nem oly kézzelfoghatók, mint a hajdani korok előkerült képzőművészeti termékei, bizonyos szempontból még mindig élő hagyományt képviselnek. A középkori zene, mint már említettük, nemzetközi jellegű, mű-

helyei megvoltak szerte az akkori Európában. Különböző nemzetiségű népi dallamok egyezésének nemcsak a kölcsönhatás lehet a magyarázata. Olyan anyag, melyben középkori műzenei vagy gregorián összefüggéseket tudunk kimutatni, lehet középkori egységes zenekultúra emléke is.³⁷

A népzene kutatók egyik vitatott kérdésére is részben választ kapunk, hogy ti. a népzene csupán a felsőbb osztályok zenéjének „lecsapódása”-e vagy fordítva: a népzene a felsőbb osztályok „nemesítik” műzenévé. A kölcsönhatás népzene és műzene között a zenetörténelem folyamán megvolt, és meg is marad, amennyiben népzene mint a kollektív népi kultúra szerves termékére számíthatunk a jövőben is. Mint láttuk, az egyházi és lovagi — már szerzőhöz kötött — zene is szélesebb, népiesebb hagyományból merített, viszont a néphagyomány is magáévá tett különböző műzenei termékeket különböző korokból. A kollektív jellegű népműveltség konzervatívabb, nem olyan gyorsan változó, mint az európai művészet egyéniséghez kötött csúcsteljesítményei, melyekhez mi a haladásunkat viszonyítjuk, és amelyek nem mindig tükrözik egy bizonyos kor társadalmi többségét és ennek fejlettségi fokát, hanem azon jóval túlmutatnak. Életünk, gondolkodásunk számos területén kísér bennünket múltunk, sőt elődeink múltja is, természetes hát, ha egyes momentumaira zenei gondolkodásunkban is rámutathatunk.

Az ilyen messzi múltba utaló hagyomány közvetítésében nagy szerep jut a vallásos közegnek. A vallásosság (nem okvetlenül a hivatalos egyházi nézetek hitvallása) a világ legősibb jelensége, és nemcsak „hittértett” népszokásainkban találunk pogánykori, mitológiai elemeket, de magában a legalizált vallásban is. Az egyház intézményesítő szerepe sok vallásos használatú dallamot megőrzött a különböző korok zenei divatjának pusztító hatásától. „Másképp távoli múltba eső hagyományokat őrzünk, melyeknek — mint a gregorián éneknek is — intézményes hátterük van, ami megóvjá őket az esztétikai bírálatoktól. Ezeknél az esztétikai szempontok másodlagos jellegűek. Ha valaki pl. egy nemzeti himnuszt mint zeneileg sikertelent és banálist elutasít, azt hamarabb éri az a gyanú, hogy anarchista beállítottságú, mint hogy kifinomult a szépérzéke. Az intézményességnek az a tendenciája, hogy esztétikai értéké váljon, vagy ilyennek álcázza magát.” (Dahlhaus)³⁸ Az olyan dallamok, melyek funkciókat viselnek, csak maga a funkció megszűnésével tűnnek el, vagy annak módosulásával, tartalmi változásával szorulnak háttérbe, vagy cserélnek szerepet. Ezzel nem állítjuk, hogy a ma is hallható énekek egyikét-másikát ugyanúgy halljuk, mint pl. a korai középkorban vagy esetleg még korábban. De a művészet — akár egyéni, akár közösségi — nemcsak egy bizonyos kor bizonyos társadalmát tükrözi, hanem annak múltbeli emlékeit is.

³⁷ Lásd a 35. sz. lábjegyzetet

³⁸ Carl Dahlhaus: *Musikästhetik*, Köln, 1967, 145—147. o., szabad fordítás, B. A. Az egész munka szerb fordításban megjelent: Treći program Radio Beograd, 1972 telén, 419—508. o.

A népdalkincs különböző rétegeit nem őrzi egységesen az egész nemzeti nyelvterület. Ez az oka annak, hogy vidékünkön, a polgárosultabb Bácskában főleg új stílusú népdalokat hallhatunk (vagy műdalokat), mert a társadalmi-gazdasági fejlődésben átalakult parasztságnak a művészi igényei is megváltoztak. Más területeken, ahol ez a változás később következett be, jóval több archaikus hagyományt találunk. Másrészt törvényszerű, hogy a különböző korok bármennyire is sekélyes zenei divatja az ilyen zeneileg legkonzervatívabb hagyományt őrző rétegeknél folklorizálódik leginkább, mint pl. a népies műdal vagy a magyar nóta. A társadalmi „feltörni akarásnak” ez is egy megnyilvánulása. A hagyományörző réteg életformája átalakul, és az új kultúrigények elfelejtetik a régi hagyományok ápolását. Ez természetes folyamat, azonkívül pedig szocialista forradalmunk egyik célkitűzése, hogy ezt a folyamatot meggyorsítsa. Az értelmiségi réteg feladata hát, hogy a társadalmi termőtalaját vesztett régi népi kultúra értékeit a feledéstől megmentse. Pesszimizták nem vagyunk ugyan, még nem tartjuk úgy, hogy a népdalok utolsó órájukat élik, de nem tudni, hogy a kialakulófélben lévő új, szocialista embertípus, amely régi béklyóitól megszabadulva egyéniségében kiteljesedik, mikor és hogyan talál módot arra, hogy egyéniségét és közöségét olyan fokon olvassza egybe, hogy annak művészi termékei általánosan nevezhető, színvonalas közösségi kultúrát képviseljenek a maguk nemében.

IRODALOM, FORRÁSOK

- Bartha Dénés: *A zenetörténet anatóliájája*, Bp. 1974.
- E. Zs. Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágéké, lőtőt lépék* — Archaikus népi imádságok, Bp. 1966
- HH *Hallották-e hírét?* — Pásztordalok, rabénekek, balladák — Sajtó alá rendezte dr. Burány Béla, a Zentai Múzeum és a Forum Könyvkiadó közös kiadása, 1977.
- HN Kiss Lajos: *Horgosi népdalok*, a Zentai Múzeum kiadása, 1974.
- Hozsanna *Hozsanna*, teljes kottás népénekeskönyv a Harmath—Sík „Szent vagy Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel, Bp. 1974.
- J—I., II. Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok* I. és II., Bp. 1961.
- K—V Kodály Zoltán: *A magyar népzene*, a példatárat szerkesztette Vargyas Lajos, Bp. 1971.
- MNT II. *A Magyar Népzene Tára* — jeles napok II., Bp. 1953.
- MNT III/AB *A Magyar Népzene Tára* — lakodalom III/AB, Bp. 1955.
- RMDT I. *Régi Magyar Dallamok Tára* I., Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*, Bp. 1958.
- RMDT II. *Régi Magyar Dallamok Tára* II., Papp Géza: *A XVII. század énekelt magyar dallamai*, Bp. 1970.

- Szküv. *Száraz kútgém, üres válú* — juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén, a Zentai Múzeum kiadása, Zenta, 1966.
- Sz. D. V. Szendrey—Dobszay—Vargyas: Balladáink kapcsolatai a népénekekkel, *Ethnographia*, 1974, 4. füz.
- Vargyas, 1958. Vargyas Lajos: Egy francia—magyar dallamegyezés tanulságai, *Néprajzi értesítő*, 1958, 155—160. l.
- Vargyas, 1976. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa* I. és II., Bp. 1976.

L E M E Z E K:

1. Hungarian Folk Music — Qualiton LPX 1187, Bp. 1964.
2. Magyar népzene 2 — Hungaroton LPX 18001 — 04 — UNESCO cooperation.